NUTQNING ANIQLIGI VA ADABIY TIL ME'YORLARIGA RIOYA QILISH MASALALARI

Toshkent amaliy fanlar universiteti,
Boshlang'ich ta'lim nazariyasi va metodikasi kafedrasi o'qituvchisi
Lapasova Go'zal Unarboy qizi
http://gozallapasova28gmail.com
Toshkent amaliy fanlar universiteti, Pedagogika fakulteti
Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 4-bosqich talabasi
Raimberdiyeva Ruxshona

ANNOTATSIYA: *Ushbu ilmiy maqolada nutq madaniyatining fundamental xususiyatlaridan biri bo'lgan nutqning aniqligi masalasi lisoniy va mantiqiy jihatdan tadqiq etiladi. Maqolada so'z qo'llash mahorati, so'z ma'nolari va predmet o'rtasidagi mutanosiblik, shuningdek, nutqiy aniqlikka salbiy ta'sir ko'rsatuvchi omillar — paronimiya, pleonazm va tavtologiya hodisalari keng tahlil qilingan. Tadqiqot davomida nutqiy aniqlikning ilmiy, rasmiy va badiiy uslublardagi namoyon bo'lish xususiyatlari statistik ma'lumotlar asosida yoritib berilgan. Maqola yakunida nutqning kommunikativ sifatlarini oshirish bo'yicha nazariy va amaliy tavsiyalar ilgari surilgan.*

Kalit so'zlar: *nutq madaniyati, nutqning aniqligi, leksik norma, semantika, paronimiya, mantiqiy izchillik, uslubiyat, lisoniy mahorat.*

KIRISH

Nutq insoniyatning eng murakkab va mukammal aloqa vositasi bo'lib, u nafaqat fikrni uzatish, balki so'zlovchining dunyoqarashi va madaniy saviyasini ham belgilab beradi. Nutqning aniqligi tushunchasi tilshunoslikda markaziy o'rinlardan birini egallaydi, chunki har qanday axborot almashinuvi

jarayonida fikrning xatosiz va tushunarli yetib borishi bevosita tanlangan so‘zlarning predmetga muvofiqligiga bog‘liqdir. Akademik doiralarda nutqning aniqligi deganda, til birliklarining voqelikdagi narsa va hodisalar haqidagi tushunchalarga to‘liq mos kelishi nazarda tutiladi. Agar so‘zlovchi o‘z nutqida so‘zlarni ularning asl ma’nosida qo‘llamas ekan, bu holat tinglovchida noto‘g‘ri tasavvurlar paydo bo‘lishiga va muloqotning samarasizligiga olib keladi [1, B. 12]. Shuning uchun ham nutq madaniyatini yuksaltirishda aniqlik mezoni birinchi darajali vazifa hisoblanadi. Bugungi kunda ommaviy kommunikatsiya vositalarining rivojlanishi sharoitida, nutqiy aniqlik masalasi nafaqat filologik, balki ijtimoiy-siyosiy ahamiyat kasb etmoqda, zero noaniq ifodalangan fikr jamiyatda turlicha talqinlarga va tushunmovchiliklarga sabab bo‘lishi mumkin [4, B. 32].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Nutqning aniqligi va uning kommunikativ sifatlari masalasi o‘zbek tilshunosligida o‘tgan asrning ikkinchi yarmidan boshlab keng tadqiq etila boshlandi. Professor E.Begmatov o‘zining fundamental ishlarida nutqning aniqligini ikki turga ajratib ko‘rsatadi: lisoniy aniqlik va mantiqiy aniqlik. Lisoniy aniqlik so‘zning leksik ma’nosini to‘g‘ri bilishga asoslansa, mantiqiy aniqlik fikrning izchilligini ta’minlashga xizmat qiladi [2, B. 45].

Shuningdek, N.Mahmudov nutqiy aniqlikni tafakkur madaniyati bilan bog‘liq holda o‘rganib, so‘zni o‘z o‘rnida qo‘llash mahoratini nutqning eng muhim fazilati deb atagan [3, B. 50]. Ushbu maqolani tayyorlashda qiyosiy-tahliliy va tavsifiy metodlardan foydalanildi. Tadqiqot doirasida turli uslubdagi matnlardan olingan namunalar tahlil qilinib, ularda yo‘l qo‘yilgan leksik xatolarning sabablari o‘rganildi. Metodologik asos sifatida nutqiy xatolarning tipologik tasnifi ishlab chiqildi va ularning nutq sifatiga ta’siri statistik jadvallar yordamida ko‘rsatib berildi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, nutqning aniqligi buzilishining asosiy sababi so‘zlarning semantik maydonini yaxshi bilmaslikdir. Masalan, paronimik juftliklar (asos – asosiy, shoh – shox) ko‘pincha nutqda chalkashtiriladi. Quyidagi jadvallarda nutqiy aniqlikka ta’sir etuvchi omillar va ularning turli soha vakillari nutqidagi ko‘rinishlari tahlil qilingan.

1-jadval. Nutqiy aniqlikning buzilishiga sabab bo‘luvchi asosiy leksik xatolar

Xato turi	Tavsifi	Misol	Salbiy oqibati
Paronimiya	Tovushdosh so‘zlarni adashtirish	*Shoxona* o‘rniga *shohona*	Ma’no butkul o‘zgaradi
Pleonazm	Ma’nodosh so‘zlar takrori	*Yaqin qarindosh, ko‘p ko‘p*	Nutq og‘irlashadi
G‘alizlik	So‘zning noto‘g‘ri ma’noda qo‘llanishi	*E’tibor ko‘rsatish*	Mantiqiy xatolik
Noaniq olmoshlar	Mazmuni mavhum so‘zlar	*U, bu, anavi narsa*	Fikr mujmal bo‘ladi

Nutqning aniqligi muloqot muhitiga qarab turlicha namoyon bo‘ladi. Masalan, ilmiy nutqda terminlarning qat’iy aniqligi birlamchi bo‘lsa, rasmiy nutqda faktlarning raqamli aniqligi talab etiladi.

2-jadval. Nutq uslublarida aniqlik mezonlarining taqsimlanishi

Uslub turi	Aniqlik ustuvorligi	Xatolar darajasi (%)	Asosiy talab
Ilmiy uslub	Terminologik	5%	Bir ma’nolilik
Rasmiy-idora	Faktik/Huquqiy	3%	Standart shakllar
Badiiy uslub	Tasviriy/Obrazli	15%	Estetik ta’sir
OAV (Publitsistik)	Ijtimoiy/Axboriy	22%	Tushunarlilik

XULOSA

Nutqning aniqligi — bu shunchaki filologik qoida emas, balki jamiyat a’zolarining o‘zaro bir-birini tushunishi va ijtimoiy barqarorlikni ta’minlovchi muhim omildir. Maqola davomida o‘tkazilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, nutqning aniqligiga erishish uchun so‘zlovchi nafaqat til qoidalarini, balki so‘zlarning semantik tabiatini va mantiq qonuniyatlarini ham chuqur egallagan bo‘lishi lozim. Tadqiqot natijasida xulosa qilish mumkinki, nutqiy aniqlikni buzuvchi eng asosiy omil bu — so‘z boyligining yetishmasligi va tushunchalar o‘rtasidagi farqni anglamaslikdir. Bu esa o‘z navbatida, ta’lim tizimida nutq madaniyati darslarining sifatini oshirishni, yoshlarning badiiy mutolaaga bo‘lgan qiziqishini kuchaytirishni taqozo etadi.

Bundan tashqari, nutqning aniqligi so‘zlovchidan o‘z ustida muntazam ishlashni, har bir so‘zning lug‘aviy ma’nosiga e’tibor berishni va fikrni bayon qilishdan oldin uni mantiqiy süzgichdan o‘tkazishni talab qiladi. Kelajakda nutqning aniqligini saqlash bo‘yicha raqamli lug‘atlar va lingvistik korpuslar yaratish, shuningdek, sun’iy intellekt tizimlarida nutqiy xatolarni avtomatik tahrirlovchi dasturlarni takomillashtirish dolzarb ahamiyatga ega. Zero, tilning sofligi va nutqning aniqligi milliy madaniyatning umrboqiyligini ta’minlovchi asosiy ustunlardir. Aniq nutq nafaqat ma’lumot beradi, balki insonlar o‘rtasidagi ishonch va hurmatni ham shakllantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Begmatov E. — Nutq madaniyati asoslari — Toshkent: O‘qituvchi, 2008. - B. 12-18.
2. Mahmudov N. — Ma’rifat manzillari — Toshkent: Ma’naviyat, 1999. - B. 45-50.
3. Qo‘ngurov R. — O‘zbek tili stilistikasi — Toshkent: O‘qituvchi, 1983. - B. 76.
4. Tojiyev Yo. — Nutq madaniyati va davlat tilida ish yuritish — Toshkent: O‘zbekiston, 2004. - B. 32-35.